ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

Р. Дудяк, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0001-7934-8234

С. Бугіль, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0003-4863-52

М. Шовген

ORCID ID: 0000-0003-1171-2882

Львівський національний аграрний університет

<https://doi.org/10.31734/economics2021.28.154>

Дудяк Р., Бугіль С., Шовген М. Економічні аспекти розвитку міжнародного туризму в Україні та світі

У статті розкрито процес становлення туризму в Україні та світі як масового явища та однозначного феномену сьогодення. Викладена сутність, функції та географія міжнародного туризму. Також проаналізовано вплив розвитку туристичної галузі на економіку країн світу. Характеризуючи стан України на ринку міжнародного туризму, було визначено основну проблематику та точки незадовільного стану туристичного сервісу нашої країни. Наведено шляхи вдосконалення туристичного потенціалу у світі в період пандемії COVID-19 та на недалеку перспективу. Охарактеризовано причини призупинення процесу туризму в цілому світі та запропоновано перспективні напрями й заходи щодо відновлення міжнародних туристичних потоків у нашій країні та у світі загалом.

Здійснено аналіз міжнародних туристичних потоків в Україні та світі, зокрема їх динаміку та просторову структуру протягом допандемічного 2019 року. Встановлено, що сучасна динаміка міжнародного туристичного потоку в Україні та світі характеризується різким зменшенням обсягів міжнародних відвідувачів, зниженням темпів розвитку туристичної діяльності та переформатуванням просторової структури в'їзного та виїзного туристичного потоку.

Міжнародний туризм не лише суттєво впливає на економіку всіх країн світу, а й для багатьох країн є основним засобом і джерелом доходу та прибутку і від нього безпосередньо залежить розвиток економіки країни загалом. Саме міжнародний туризм збільшує та стимулює розвиток інвестиційних планів та проєктів з розбудови готельно-туристичної і транспортної інфраструктури, що суттєво підвищує якість життя корінного населення і обслуговування туристів.

Внаслідок впливу туризму на економічний розвиток країни підвищується ділова активність, відбувається розширення виробництва товарів і послуг у результаті збільшення платоспроможного попиту за рахунок іноземних та місцевих екскурсантів. У туристичній галузі відбувається швидка окупність вкладених коштів та отримання доходу у вільно конвертованій валюті.

Сучасну індустрію міжнародного туризму можна розглядати як міжгалузевий комплекс світового господарства і як самостійний вид економічної діяльності.

Ключові слова: економічний розвиток, туризм, міжнародна туристична географія, розвиток туристичних потоків України, індустрія туризму, пандемія, перспективи міжнародної туристичної діяльності.

Dudiak R., Buhil S., Shovhen M. Economic aspects of the international tourism development in Ukraine and in the world

The article reveals the process of tourism establishment in Ukraine and in the world as a mass and unambiguous phenomenon of today. The essence, functions and geography of international tourism are stated. The impact of tourism development on the world economy is also analyzed. Characterizing Ukraine's position at the market of international tourism, the main issues and points of unsatisfactory conditions of the tourist service of our country were identified. Ways to improve the tourism potential in the world during the pandemic years and in the near future were presented. The reasons for suspension of the tourism process in the whole world are described, and perspective directions and measures for the restoration of international tourist flows in our country and in the world in general are presented.

The international tourist flows in Ukraine and in the world, in particular their dynamics and spatial structure during the pandemic 2019, are analyzed. It is established that the current dynamics of the international tourist flow in Ukraine and in the world is characterized by a sharp decrease in the volume of international visitors, a decrease in the rates of tourist activity development and rearrangement of the spatial structure of the incoming and outgoing tourist flow.

International tourism does not only significantly affect the economy of all countries, but for many countries it is the main means and source of income and profits and it directly influences development of the economy as a whole. It is international tourism that mainly establishes, increases and stimulates development of the investment plans and projects for the development of the hotel, tourism and transport infrastructure, which significantly improves the indigenous peoples' living standards and tourist services.

The tourism's impact on the economic development of the country contributes to growth of business activity, expansion of goods and services production as a result of increasing effective demand at the expense of foreign and local tourists. The tourism industry secures a faster investment return and obtaining income in a freely convertible currency.

The modern industry of international tourism can be considered as an intersectoral complex of the world economy and as an independent type of economic activity.

Key words: economic development, tourism, international tourism geography, development of tourism flows of Ukraine, tourism industry, pandemic, prospects of international tourism activity.

Постановка проблеми. Туризм став важливою частиною сучасного способу життя, невід'ємною складовою всіх економічних процесів та комунікативного способу активності суспільства й людства загалом.

Міжнародний туризм – це надзвичайно важливий напрям міжнародного співробітництва та діловодства в конкретній діяльності на основі поваги до культури певної держави, історичних аспектів кожного народу та важливих і основних інтересів кожної з країн подорожуючого. Міжнародним туризмом вважають сферу діяльності та розвитку взаєморозуміння між народами і ознайомлення з досягненнями інших країн у різних сферах суспільного життя. Він має значні перспективи в розвитку будь-якої держави.

Туристична індустрія сьогоdnішнього дня відіграє важливу роль у соціально-економічному розвитку в Україні та у всіх без винятку країнах світу, що знаходить своє відображення у масштабі туристичних маршрутів, завдань та послуг, робочих місць у світі туризму та суміжних галузях, розмірі валютних надходжень від туристичної діяльності та витрат на дозвілля і туризм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематику міжнародної туристичної галузі, особливості розвитку туристичних потоків в Україні та світі, проблематику галузі та перспективи її розвитку досліджує значна кількість науковців. Зокрема, такі автори, як А. П. Безхлібна, В. І. Биркович, В. О. Бойко, Т. В. Бут, В. Г. Грановська, О. Ю. Дмитрук, М. Д. Дяченко, В. М. Зайцева, О. М. Євдокімова, В. В. Іванишин, Т. В. Каптюх, Ю. Є. Кирилов, Р. Б. Кожухівська, В. О. Комісаренко, О. М. Корнієнко, В. М. Крикунова, В. К. Лабарткава, С. А. Мазур, Д. Ю. Мамотенко, А. П. Печенюк, А. М. Прилуцький, О. М. Сердюкова, К. О. Смирнова, А. Д. Северин, Р. П. Дудяк, С. С. Галасюк, у своїх працях приділяють увагу аналізу ключових питань розвитку туристичної галузі в Україні та світі, акцентуючи увагу на використанні при-

родно-географічних та історико-культурних ресурсів рекреаційних територій, розвитку інноваційних видів туризму після закінчення пандемії COVID-19, сучасних суспільно-економічних проблемах в туризмі загалом, аспектах міжнародної підготовки туристичних кадрів до відновлення туристичних потоків.

Міжнародний туризм сьогоdnення та його розвиток має важливий вплив на всі аспекти суспільного життя кожної країни, питання туристичних потоків залишаються недостатньо визначеними, тому потребують уважного та скрупульозного науково-практичного вивчення та обґрунтування феномену стрімкого розвитку міжнародних подорожей у цілісну, багатовекторну, цікаву, статистичну та важливу науку.

Постановка завдання. Метою дослідження є теоретичне і практичне обґрунтування значення, складових та класифікацій туризму в Україні та світі, розробка передбачуваних прогнозів та дій щодо підвищення ефективності регулювання розвитку міжнародної туристичної галузі різних країн світу на місцевому, регіональному та національних рівнях з урахуванням зарубіжної практики та різноманітного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Револьюційні вдосконалення, наукові перетворення та обґрунтування в галузі механізації перших транспортних засобів та вдосконалення цих напрямів виробництва дали змогу підсилити сутність і важливість подорожей та туризмології. Послідовна еволюція в дослідженнях значущості суспільного, економічного екологічного аспектів функціонування туристичних потоків мала для розвитку туризму велике значення. Насамперед це було пов'язано з подальшим розвитком різних напрямів сфери послуг, одним з яких стали туристичні послуги.

Таким чином, завдяки сприятливим політичним, економічним, технічним, культурологічним та соціальним чинникам розвиток туризму значно

пришвидшив свою значущість у світі. Стрімкий розвиток туризму відбувається насамперед у тих країнах, де є сприятлива внутрішня та зовнішня політика, стійкий економічний розвиток, високий рівень культури, соціальна підтримка громадян [2].

Туристичні потоки відіграють значну роль у становленні різноманітних зовнішньоекономічних зв'язків між країнами. Як показує багаторічна практика міжнародних відносин, міжнародний туризм завжди був чинником зміцнення миру між країнами, співдружності народів, формування і зміцнення наукового, культурного і торгового співробітництва між країнами, налагодження добросусідських відносин між державами.

Україна є повноправним членом Всесвітньої туристичної організації. Економіка в Україні, яка безпосередньо пов'язана з міжнародним туризмом, залежить переважно від внутрішнього туризму та внутрішньої складової виїзного туризму. Одночасно в'їзний потік із-за кордону в Україну формує третину всієї економіки національного туризму [8].

Загалом туристичні потоки 2019 року в період звичайної допандемічної туристичної діяльності в Україні були на невисокому, зате стабільному рівні (табл. 1). З причин початку пандемії у 2020 році до уваги беремо 2019 рік.

Стосовно динаміки туристичного в'їзного потоку в Україну, то протягом 2019 року відбувались позитивні тенденції щодо розвитку

в'їзного туризму в нашу країну. Найбільша частина туристичного потоку припадає на сусідню країну Польщу.

Показники виїзного туристичного потоку, навпаки, збільшились (табл. 2). Найбільша кількість українського населення виїхала в сусідні держави Польщу, Молдову та Угорщину. Значна частина українського населення здійснила виїзд у Німеччину та Чехію через хороші умови життя та стабільну економічну ситуацію в цих країнах. Причинами такого масового виїзду з України можна назвати незмінну економічну кризу всередині країни, низький рівень заробітної плати, некваліфікованість персоналу, недостатньо високий рівень сервісу та обслуговування та не вирішене питання з нестабільною ситуацією на Сході України [9].

Економічні перспективи відновлення туристичного потоку в нашій країні пов'язані зі стабілізацією ситуації на Сході країни, залученням інвестицій у розвиток туристичної інфраструктури, зміцненням позитивного іміджу в Україні і економіки країни загалом.

Позитивним було запровадження в Україні 2017 року безвізового режиму з країнами Європейського Союзу. Це дозволило нашій державі покращити зовнішньополітичний імідж та дещо зміцнити авторитет держави на міжнародній арені туризму.

Таблиця 1

Географічна структура в'їзного туристичного потоку України у 2019 р.*

Ранг 2019р.	Країна	2019 р.			
		Кількість іноземних громадян, які в'їхали в Україну, усього	Питома вага, %	Із них – за метою поїздки туризм	Питома вага, %
	Усього	24671987	100	488499	100
1	Польща	10284753	41,69	270681	55,41
2	Молдова	5417939	21,96	3056	0,63
3	Білорусь	3387652	13,59	18324	3,75
4	Словаччина	1251009	5,10	17903	3,67
5	Румунія	876434	3,56	750	0,16
6	Угорщина	719038	3,13	324	0,07
7	Російська Федерація	429506	1,72	368	0,07
8	Німеччина	250918	1,03	30378	6,21
9	Туреччина	236561	0,95	162804	3,33
10	Узбекистан	151707	0,61	24638	5,04

*Складено автором на основі [9].

Таблиця 2

**Географічна структура
виїзного туристичного потоку України у 2019 р.***

Ранг 2019р.	Країна	2019р.			
		Кількість громадян, які виїхали з України, усього	Питома вага, %	Із них – за метою поїздки туризм	Питома вага, %
	Усього	23761248	100	354840	100
1	Польща	6991760	28,35	31905	6,53
2	Німеччина	6140376	24,87	68500	14,02
3	Молдова	2395228	9,78	3752	0,77
4	Угорщина	1900469	7,74	-	-
5	Білорусь	1738946	7,08	20239	4,14
6	Румунія	791814	3,61	9311	1,91
7	Туреччина	573895	2,23	62811	12,86
8	Чехословаччина	571258	2,39	-	-
9	Рос. Федерація	376346	1,50	5366	1,10
10	Єгипет	338683	1,16	38669	7,92

*Складено автором на основі [9].

Туризм за обсягами доходу на сьогодні займає третє місце серед провідних галузей світової економіки. За результатами стабільного та допандемічного часу, на туристичну галузь припадало 23 % світового внутрішнього продукту і понад 15 % витрат споживачів [7].

У багатьох країнах та регіонах туристична галузь є основним джерелом прибутків. Щорічно відбувались надходження з туристичної діяльності, які у світовому масштабі становлять понад

510 млрд дол. США. Найбільші прибутки отримували країни Західної Європи та США (табл. 3).

Україна не входить до десятки країн-лідерів з найвищими доходами від туристичної діяльності. Її досягнення в цій галузі – всього \$1,9 млрд за 2019 рік [6].

Тому постає потреба у формуванні, узагальненні та виокремленні на фоні негативних тенденцій позитивних чинників впливу на розвиток туристичної галузі України (табл. 4).

Таблиця 3

**Рейтинг країн світу з найвищими доходами
від туристичної діяльності, 2019 р.***

Номер у рейтингу	Назва країни	Кошти, які витратили туристи у відповідній країні завдяки туризму, млрд дол.
1	США	210,8
2	Іспанія	68,1
3	Франція	60,9
4	Таїланд	57,9
5	Велика Британія	51,8
6	Італія	44,6
7	Австралія	42,1
8	Німеччина	39,9
9	Китай	35,5
10	Японія	34,3

*Складено автором на основі [6].

Ознаки впливу на розвиток туристичної діяльності в Україні*

Позитивні чинники	Негативні чинники
1. Незначне зниження обсягів в'їзного та виїзного туристичних потоків у світі	Відсутність єдиного механізму державного регулювання в туристичному секторі економіки
2. Загальний внесок туристичної галузі в економіку України у 2019 р. становив 112,8 млрд грн	Відсутність належного нормативно-правового і фінансового забезпечення актуальним тенденціям розвитку туристичної діяльності в Україні
3. Виділено 1 млрд 680 тис. грн на підтримку внутрішнього туризму з держбюджету країни на 2019 р.	Незначні обсяги інвестицій та вкладів у розвиток матеріальної бази туризму і невідповідний рівень сервісу та обслуговування

*Складено автором на основі [3].

До основних особливостей економічного розвитку міжнародного туризму країни належать:

- економічне зростання та соціальний прогрес, що сприяли збільшенню обсягу ділових поїздок та подорожей з пізнавальними цілями;
- збільшення чисельності найманих працівників та службовців у провідних країнах світу та покращання їхнього матеріального і культурного рівня;
- концентрація на внутрішньому туризмі країн, що підтримує економічну сторону країн та дозволить відбуватись незначним, зате стабільним туристичним потокам;
- інтенсифікація праці та видача працівникам довших відпусток;
- удосконалення та збільшення чисельності всіх видів транспортних засобів, що дало змогу здешевити поїздки;
- завдяки процвітанню у сфері туристичних послуг відбувся розвиток сфери перевезень та значний технологічний прогрес у галузі телекомунікації;
- покращання зв'язків між державами та міжнародний культурний обмін дали змогу зміцнити й розширити мирні та дружні міжособистісні зв'язки між регіонами та країнами;
- послаблення обмежень щодо вивозу валюти в чимало країн спростило прикордонні формальності, які виникали при переїзді в іншу державу [5].

Головні чинники, які впливають на економічні особливості розвитку туристичної діяльності, поділені на статичні та динамічні. До статичних належить сукупність природно-географічних чинників, котрі мають незмінне, постійне значення. Турист лише пристосовує їх до туристських потреб, робить доступнішими для вико-

ристання з туристичною метою. Серед динамічних чинників виділяємо: соціально-економічні, матеріально-технічні й політичні, демографічні, які мають різну оцінку та значення в різних країнах світу.

Чинники, що впливають на економічний розвиток туризму в Україні та світі і формують його особливості, поділяють на зовнішні (екзогенні) та внутрішні (ендогенні).

Зовнішні чинники формують туризм за допомогою:

- економічного та фінансового розвитку;
- демографічних та соціальних змін;
- змін політичного та правового регулювання;
- торгового розвитку;
- транспортної інфраструктури;
- безпеки подорожей [2].

Для ефективного впливу на економічну ситуацію в будь-якій країні міжнародний туризм повинен виконувати низку важливих завдань та функцій:

- насамперед він є джерелом валютних надходжень для країни, в яку надходять туристичні потоки, і є одним з головних засобів для забезпечення зайнятості населення в цій країні;
- завдяки міжнародному туризму розширюються валютні вкладення в платіжний баланс країни та її ВВП;
- він сприяє диверсифікації економічної ситуації країни;
- туризм із кожним періодом створює нові галузі та оновлює і вдосконалює старі, які займаються обслуговуванням сфери туризму, тобто він сам себе оновлює і стає конкурентом сам собі, тому удосконалюється та оновлюється разом з попитом на самого себе;

- через збільшення зайнятості в туристичній сфері зростають доходи населення та покращується добробут нації;

- розвиток міжнародного туризму сприяє розвитку інфраструктури країни та мирних процесів усередині країни та за її межами [1].

Стрімкий стрибок розвитку туристичної діяльності призвів до появи також і негативних зовнішніх чинників глобального та національних туристичних ринків. Вони позначилися насамперед негативним впливом на стан навколишнього зовнішнього середовища.

Ситуація, пов'язана зі світовою пандемією COVID-19 у 2020 році, найбільш негативно вплинула на розвиток туризму. Таких низьких показників туристичних потоків через заборону подорожей, закриття кордонів, примусове закриття відпочинкових закладів та різноманітних комплексів і призупинення цілого туристичного сервісу світ не переживав ще ніколи.

Закриття туристично-відпочинкових комплексів у 2020 році, кризи в бронюванні квитків і туристичних подорожей, дефіцит купівлі туристичних сувенірів, припинення надходження іноземної валюти – усе це було спричинено через зупинку туристичної діяльності та неприбуття міжнародних туристів [10].

Існує необхідність у побудові конкретних дій та заходів на наступні найближчі роки зі зменшення негативних наслідків пандемії COVID-19 у сфері туризму:

- стабільна негативна ситуація з поширення пандемії COVID-19 та медичні заходи (вакцинація у 2021 році, потрібні медичні препарати тощо) дають можливість відновлення економіки країн, яка формується внаслідок туристичної діяльності, у короткостроковій перспективі на 2021–2024 рр.;

- низка країн, в яких присутній відносно високий рівень внутрішнього туризму в загальній туристичній економіці, мають непогані можливості для збереження національної галузі туризму;

- галузь авіаційних перевезень вважається однією з ланок туризму, яка найбільше постраждала від кризи пандемії. Підтримка місцевих авіаперевізників максимально потрібна для збереження туризму, але є критично важливою складовою для забезпечення загальної мобільності, особливо якщо врахувати стан інших складових національної транспортної інфраструктури;

- беручи до уваги викладене, кожна країна повинна повторно розглянути свої пріоритети в

туристичній сфері, переспрямувати їх на максимальне збереження туристичної галузі, а також на перепланування та прискорення всіх внутрішніх та зовнішніх видів туристичної діяльності [4].

Виконання цих та багатьох інших завдань і заходів на найближчу перспективу зумовить незначне, але поступове збільшення туристичних подорожей. Цьому сприятимуть: звиклість та емоційна підготовленість до думки про COVID-19; поінформованість та знання про процес хвороби та інформування щодо засобів її лікування; спроба об'єднання суспільства та влади з метою вивчити та проаналізувати, яким чином можна пристосуватись до хвороби та її мутації, до її виникнення, періоду інфікування, розповсюдження та лікування; розроблення науковцями провідних країн ефективних вакцин для вакцинації громадян. Тому повсякденне життя, у тому числі й туризм, поступово, з незначною швидкістю будуть відновлюватися.

Вивчивши дослідження Всесвітньої туристичної організації (UNWTO), можна припустити, що, попри карантинні заборони та сталий показник чисельності пандемічних захворювань, будуть відбуватися незначні позитивні тенденції до зростання туристичних потоків [8].

З кожним наступним роком туристична діяльність відновлюватиметься. Це, звичайно, потребує часу, але в найближчі 2-3 роки, тобто у 2023–2024 роках, туристична сфера знову матиме досить непоганий показник 35 % і буде стабільно дохідною сферою діяльності як для туристів, так і для країн, в які туристи приїжджають [2].

Попри все, важливість економічних особливостей розвитку міжнародного туризму у світі постійно зростала і буде згодом зростати та зміцнюватись, і міжнародний туризм знову являтиме собою одну з найбільш розвинених галузей світового господарства, а також одну з форм міжнародної торгівлі послугами, яка найдинамічніше розвивається. Приділяючи належну увагу розвитку туристичної індустрії, будь-яка країна, навіть серед країн третього світу, має всі шанси піднятися у світовому рейтингу та зайняти провідне місце як країна з високим рівнем доходів від міжнародної туристичної діяльності.

Отже, сучасний міжнародний туризм є глобальним і важливим чинником розвитку суспільства загалом та всіх його важливих ланок – економічної, соціальної та духовної. Маючи значний вплив на соціум, його ціннісні орієнтації, процеси самовдосконалення та самопізнання,

туристична діяльність стає все більш вагомою складовою життя громадян України та більшості країн світу і є одним із найефективніших та найперспективніших векторів процвітання та розвитку соціально-економічного стану країн зараз і на далеку перспективу [6].

Висновки. Світові тенденції у сфері розвитку міжнародного туризму дозволяють віднести туристичний бізнес до найперспективніших галузей економіки, але сфера туризму у світі розвивається нерівномірно й має регіональні особливості. Розвинута туристична інфраструктура сприяє покращанню привабливості країни та її конкурентоспроможності у світі, прискорює процеси її інтеграції у світову економіку, забезпечує перехід від аграрної та індустріальної економіки до розвитку економіки на основі сфери послуг.

Для розвитку міжнародного туризму в певній країні насамперед потрібні такі умови, як сприятливий клімат, природа, історична та культурна спадщина, розвинута готельна інфраструктура та інфраструктура супутніх галузей, високий рівень безпеки, у тому числі від міжнародного тероризму; цінова доступність туристичних послуг, національний фольклор, розвинута система спортивних розваг і активна діяльність місцевих організацій. Але, щоб природно-ресурсний та культурний потенціал використовувався максимально, потрібні значні інвестиції в цю сферу, високопрофесійні кадри, належне державне регулювання, стабілізація макроекономічної ситуації.

Ринкова модель економіки зумовлює необхідність удосконалення організаційно-економічного механізму розвитку міжнародного туризму, що пов'язано з інтенсифікацією цієї галузі, посиленням конкуренції на світовому ринку, розвитком нових організаційних форм міжнародного туризму, підвищенням мобільності капіталу, розширенням меж ринків та ділових контактів.

Таким чином, міжнародний туризм на сьогодні набирає обертів і стає глобальним чинником та складовою розвитку цивілізації і всіх її ланок – економічної, соціальної сфери, духовної

культури та розвитку, значною мірою впливає на людей, їхні ціннісні орієнтації, процеси самопізнання та самовдосконалення.

Проаналізовані дані свідчать про те, що туристична галузь економіки активно розвивається: зростає кількість туристичних прибуттів у світі загалом і у всіх туристичних макрорегіонах. Тому подальші наукові пошуки в цьому напрямі будуть присвячені пошукам шляхів вирішення проблем післяпандемічних наслідків розвитку туристичної галузі господарства в Україні та у світі загалом.

Бібліографічний список

1. Бабарицька В. К., Малиновська О. Ю. Менеджмент туризму. Туроперейтинг. Понятійно-термінологічні основи, сервісне забезпечення турпродукту. Київ, 2004. 288 с.
2. Вітер І. І. Глобальний ринок туристичних послуг: проблеми та перспективи розвитку. *Культура і освіта фахівців туристичної сфери: сучасні тенденції та прогнози*. Київ: КУТЕП, 2005. С. 513–521.
3. Інвестиційні можливості туристичної сфери України. URL: <http://www.tourism.gov.ua/PublicationsList.aspx?id=47> (дата звернення: 11.03.2021).
4. Кожухівська Р. Б. Туризм в Україні: стан, фактори та перспектива розвитку. *Інноваційна економіка*. 2012. Вип. 29. С. 43–49. URL: http://tourlib.net/statii_ukr/kozhu&hivska.htm (дата звернення: 11.03.2021).
5. Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг: Геопросторові аспекти. 2-ге вид., перероб. та допов. Київ: Альтпрес, 2013. 324 с.
6. Рогащ О. І. Міжнародні інвестиції: Теорія та практика бізнесу транснаціональних корпорацій: підручник. Київ: Либідь, 2005. 720 с.
7. Ткаченко Т. І. Індикатори розвитку туризму: методичні та практичні аспекти. *Культура і освіта фахівців туристичної сфери: сучасні тенденції та прогнози*. Київ: КУТЕП, 2005. С. 491–496.
8. Офіційний сайт Всесвітньої туристичної організації. URL: <http://www.imf.org/external/index.htm> (дата звернення: 27.02.2021).
9. Офіційний сайт Державного агентства України з туризму та курортів. URL: <http://www.tourism.gov.ua/> (дата звернення: 04.03.2021).
10. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 16.03.2021).

Стаття надійшла 28.03.2021